

Вольга Такарчук

Olga Tokarczuk

PRAWIEK I INNE CZASY

Вольга Такарчук

ПРАВЕК ДЫ ІНШЫЯ ЧАСЫ

Раман

Пераклала з польскай
Марына Шода

ЛОГВІНАЎ

Гісторыя адной вёскі ў цэнтры Польшчы і сьвету, якая ахоплівае цэлае стагодзьдзе і складаецца з кароткіх гісторый яе жыхароў і іх рэчаў, дзе паўсядзённасьць ствараецца з мноства выразных дэталей, а рэчаіснасьць пераплятаецца з міфам.

ISBN 978-609-492-052-3

Copyright © by Olga Tokarczuk 1996. All rights reserved

© М. Шода, пераклад на беларускую мову, 2025

© Lohvinau Publishing House, 2025

ЧАС ПРАВЕКУ

Правек — гэта месца, якое знаходзіца ў цэнтры сусьвету.

Прайсьці Правек хуткім крокам з поўначы на поўдзень заняло б гадзіну. Гэтаксама з усходу на захад. А калі нехта захацеў бы абысьці яго наўкола, павольным крокам, уважліва і ўдумліва ўва ўсё ўглядаючыся — гэта заняло б цэлы дзень. З ранку да вечара.

Паўночную мяжу Правеку ўтварае дарога з Ташава да Кельцаў, рухлівая і небяспечная, бо яна нараджае неспакой падарожжа. Гэтую мяжу ахоўвае арханёл Рафаіл.

На поўдні мяжу Правеку вызначае мястэчка Яшкотлі, з касьцёлам, прытулкам для састарэлых і нізкімі камянічкамі вакол гразкай плошчы. Месца гэтае — пагрозьлівае, бо нараджае прагу ўладарыць і быць падуладным. З боку мястэчка Правек бароніць арханёл Гаўрыіл.

З поўдня на поўнач, ад Яшкотляў да келецкай дарогі, ідзе Гасьцінец, і Правек распасыціраецца ад яго на абодва бакі.

Заходняя мяжа Правеку — гэта надрэчныя вільготныя лугі, трохі лесу і палац. Каля палаца знаходзіцца конезавод, адзін-адзіны конь зь якога каштуе столькі ж, колькі ўвесь Правек. Коні належаць памешчыку, а лугі — пробашчу. Небясьпека заходняй мяжы — за-паданьне ў пыхлівасьць. Гэтую мяжу сыцеражэ арханёл Міхаіл.

На ўсходзе Правек абмяжоўвае рака Белка, якая ад-дзяляе ягоныя землі ад земляў Ташава. Пасьля Белка звярочвае да млына, а мяжа сама бяжыць далей, па вы-ганах, між кустоў алешніку. Небясьпека гэтай мяжы — глупства, якое паходзіць з жаданьня памудрагеліць. Гэтую мяжу вартуе арханёл Урыіл.

У цэнтры Правеку Бог насыпаў гару, на якую што-год зьлятаюцца хмары хрушчоў. Таму людзі назвалі гэтае ўзвышша Хрушчовай Горкай. Бо справа Бога — ствараць, а справа людзей — называць.

З паўночнага захаду на поўдзень плыве рака Чорная, пад млыном яна зьліваецца зь Белкай. Чорная — глыбокая і цёмная. Яна цячэ празь лес і адлюстроўвае ягоны зарослы твар. Па Чорнай спывае сухое лісьце, а ў ейных бяздоньнях змагаюцца за жыцьцё няўваж-лівыя жамярыцы. Чорная прарываецца праз карані дрэваў і падмывае лес. Часам на яе цёмнай паверх-ні закручваюцца віры, бо гэтая рака здольная быць гняўлівай і неўтаймоўнай. Штогод, позьняй вясной, яна разьліваецца па ксяндзовых лугах і там загарэе на сонцы. Яна дазваляе жаbam множыцца тысячамі. Ксёндз змагаецца зь ёй усё лета, і штогод, у канцы ліпеня, яна літасьціва дазваляе сабе вярнуцца ў сваё ручво.

Белка плыткая і жвавая. Яна бяжыць шырокім пяшчаным рэчышчам і нічога не хавае. Яна празрыстая і чыстая, і ад ейнага жоўтага дна адбіваецца сонца. Яна нагадвае вялікую бліскучую яшчарку. Сваювольна пятляючы, яна шмыгае паміж таполяў. Цяжка прадбачыць ейныя хітрыкі. У адзін год яна можа зрабіць выспу з купы алешынаў, а пасля на дзесяцігодзьдзі адсунецца далёка ад дрэваў. Пяшчана і залаціста пабліскаваючы, Белка плыве празь пералескі, паплавы і сенажаці.

Пад млыном рэкі яднаюцца. Спачатку яны плывуць побач, нерашучыя, зьбянтэжаныя жаданай блізкасцю, а пасля ўпадаюць адна ў адну і адна ў адной губляюцца. Рака, што выплывае з гэтага тыгля пад млыном, ужо ані Белка, ані Чорная. Але затое гэтая рака магутная і бязь цяжкасці круціць кола млына, што меле зерне на хлеб.

Правек ляжыць над абедзвюма рэкамі і над трэцяй, што ствараецца зь іх узаемнай пажадлівасці. Рака, што цячэ ад млына, пад якім злучаюцца Белка і Чорная, называецца Ракой і плыве далей, спакойная і дасканалая.

ЧАС ГЕНАВЭФЫ

Летам чатырнаццатага году да Міхала прыскакалі два царскія жаўнеры ў сьветлых мундзірах. Міхал назіраў, як яны набліжаліся з боку Яшкотляў. Сьпэчнае паветра даносіла іхны сьмех. Міхал стаяў на парозе ў забеленым мукой балахоне і чакаў, хоць ведаў, чаго яны едуць.

— Вы хто? — спыталіся яны.

— Меня зовут Михаил Юзefович Небесный, — адказаў Міхал так, як трэба было адказваць.

— Тогда у нас для вас сюрприз.

Ён узяў у іх паперку і занёс жонцы. Тая цэлы дзень плакала і збірала Міхала на вайну. Яна так зьнясілела ад плачу, так пацяжэла, што не магла пераступіць парогу, каб поглядам правесыці мужа да моста.

Калі з бульбы абляцелі кветкі, а на іх месцы завязаліся маленькія зялёныя плады, Генавэфа ўпэўнілася, што яна цяжарная. Яна адлічыла на пальцах месяцы і далічылася да першых сенакосаў у канцы траўня. Гэта, напэўна, адбылося менавіта тады. Цяпер яна была ў роспачы, што не пасьпела расказаць Міхалу. Можна, жывот, што рос з кожным днём, быў нейкім знакам, што Міхал вернецца, што ён мусіць вярнуцца. Генавэфа сама кіравала млыном, так, як гэта рабіў Міхал. Яна назірала за работнікамі і выдавала расьпіскі сялянам, якія прывозілі збожжа. Яна прыслуховалася да цурчання вады, што рухала жорны, і да гуку

машын. Мука асядала на яе валасах і вейках, так што, стоячы ўвечары перад люстэркам, яна бачыла ў ім старую жанчыну. Старая жанчына разьдзявалася перад люстэркам і дасьледавала живот. Яна клалася ў ложка і, нягледзячы на падушкі і ваўняныя шкарпэткі, не магла сагрэцца. А паколькі у сон, як у ваду, заўсёды ўваходзяць нагамі, яна доўга не магла заснуць. У выніку ў яе было шмат часу на малітву. Яна пачынала з “Ойча наш”, пасля была “Багародзіца”, а на канец яна пакідала сваю ўлюбёную, сонную малітву да анёла-ахоўніка. Яна прасіла яго пра апеку над Міхалам, бо, напэўна, на вайне патрэбны больш чым адзін анёл-ахоўнік. Пасля гэтая малітва пераходзіла ў выявы вайны, якія былі простыя і невыразныя, бо Генавэфа ня ведала іншага сьвету, акрамя Правеку, іншых войнаў, акрамя суботніх боек на кірмашы, калі п’яныя мужыкі выходзілі ад Шлёмы. Яны чаплялі адзін аднаго за крысьсё каптаном, перакульвалі на зямлю і качаліся ў гразі, запэцканыя, брудныя, няшчасныя. Таму Генавэфа ўяўляла сабе вайну як бойку сярод гразі, калюжынаў і сьмецьця, бойку, у якой усё вырашаецца адразу, адным махам. І таму яе дзівіла, што вайна трывае так доўга.

Часам, калі яна ішла ў мястэчка набыць тое-сёе, то прыслухоўвалася да людзкіх размоваў.

— Цар мацнейшы за немца, — казалі людзі.

Альбо:

— На Каляды вайна скончыцца.

Але вайна ня скончылася ні на гэтыя Каляды, ні на адны з чатырох наступных.

Перад самымі сьвятамі Генавэфа выбралася на закупы ў Яшкотлі. Праходзячы па мосьце, яна пабачыла

дзяўчыну, што ішла ўздоўж ракі. Дзяўчына была босая і бедна апранутая. Яе голыя ногі сьмела зарываліся ў сьнег і пакідалі глыбокія дробныя сьляды. Генавэфа скаланулася і прыпынілася. Яна паглядзела зверху на дзяўчыну і знайшла ў торбачцы капейку. Дзяўчына падняла позірк і іх вочы сустрэліся. Манэта ўпала ў сьнег. Дзяўчына ўсьміхнулася, але ў гэтай усьмешцы не было ні падзякі, ні сымпатыі. Паказаліся вялікія белыя зубы, бліснулі зялёныя вочы.

— Гэта табе, — сказала Генавэфа.

Дзяўчына села на кукішкі і пальцам далікатна выцягнула са сьнегу манэту, пасья адварнулася і моўчкі пайшла далей.

Яшкотлі выглядалі так, быццам у іх адабралі колеры. Усё было чорным, белым і шэрым. На плошчы купкамі стаялі мужчыны і гаманілі пра вайну. Гарады зьнішчаныя, а маёмасьць іх жыхароў валяецца на вуліцы. Людзі ўцякаюць ад куляў. Брат шукае брата. Невядома, хто горшы — маскаль ці немец. Немцы труцяць газам, ад якога лопаюцца вочы. Перад жнівом будзе голад. Вайна — гэта першая бяда, за ёй будуць наступныя.

Генавэфа абмінула купы конскага гною, які растапіў сьнег перад крамаю Шэнбэрта. На фанэры, прыбітай да дзьвярэй, было напісана:

ГАСПАДАРЧЫЯ ТАВАРЫ

Шэнбэрт і К.

У нашай краме толькі першаякаснае

Мыла для праньня

Фарбы для бялізны

Крухмал пшанічны і рысавы
Алей сьвечкі запалкі
Парашок для зьнішчэньня інсэктаў

Раптам ёй зрабілася блага ад словаў “парашок для зьнішчэньня інсэктаў”. Яна падумала пра той газ, які ўжываюць немцы і ад якога лопаюцца вочы. Ці адчуваюць прусакі тое самае, калі іх пасыпаюць парашком Шэнбэрта? Яна колькі разоў глыбока ўздыхнула, каб не званітаваць.

— Я вас слухаю, — сьпеўна прамовіла маладая жанчына на апошніх тэрмінах цяжарнасьці. Яна паглядзела на живот Генавэфы і ўсьміхнулася.

Генавэфа папрасіла газы, запалак, мыла і новую рысавую шчотку. Правяла пальцам па вострым шчаціньні.

— Трэба наводзіць парадак перад сьвятамі. Мыць падлогу, фіранкі, вычышчаць печ.

— У нас таксама зараз сьвята. Асьвячэньне Храму. Вы з Правеку, так? З млына? Я вас ведаю.

— Цяпер мы абедзьве ведаем адна адну. Калі ў вас тэрмін?

— У лютым.

— У мяне таксама ў лютым.

Пані Шэнбэрт пачала раскладаць на прылаўку кавалкі шэрага мыла.

— Вы не задумваліся пра тое, чаму мы, дурніцы, нараджаем, калі тут навокал вайна?

— Напэўна, Бог...

— Бог, Бог... Гэта добры бухгалтар, які сочыць за слупкамі “вінен” і “мае”. Мусіць быць балянс. Што

згубіцца, тое народзіцца... А вы, напэўна, на сына такая ладная.

Генавэфа падняла кошык.

— Мне трэба дачка, бо муж на вайне, а хлопца бяз бацькі дрэнна выхоўваць.

Пані Шэнбэрт выйшла з-за прылаўка і праводзіла Генавэфу да дзвярэй.

— Нам увогуле патрэбныя дочки. Калі б усе разам пачалі нараджаць толькі дачок, на сьвеце быў бы мір.

Яны абедзьве расьсьмяяліся.

ЧАС МІСІНАГА АНЁЛА

Анёл бачыў народзіны Місі зусім інакш, чым павітуха Талюха. Анёл увагуле ўсё бачыць інакш. Анёлы спасьцігаюць сьвет не празь фізычныя формы, якія яны ствараюць і самі ж зьнішчаюць, а праз значэньні і душы гэтых формаў.

Анёл, прыстаўлены Богам да Місі, бачыў збалелае і скурчанае цела, якое калыхалася, быццам рызьзё, — гэта было цела Генавэфы, якая нараджала Місю. А Місю анёл бачыў як сьвежую, ясную і пустую прастору, у якой праз хвіліну зьявіцца агаломшаная, напайпрытомная душа. Калі дзіця расплюшчыла вочы, анёл-ахоўнік падзякаваў Усявышняму. Пасьля позірк анёла і позірк чалавека сустрэліся першы раз і анёл задрыжэў так, як можа задрыжэць анёл, што ня мае цела.

Анёл прыняў Місю на гэты сьвет за плячыма павітухі: ён ачышчаў ёй прастору для жыцьця, паказваў яе іншым анёлам і Ўсявышняму, а яго бесьцялесныя вусны шапталі: “Глядзіце, глядзіце, вось мая душачка”. Яго перапаўняла нязвыклая анэльская чуласьць, мілоснае спачуваньне — адзінае пачуцьцё, якое перажываюць анёлы. Бо Творца ня даў ім ні інстынктаў, ні эмоцыяў, ні патрэбаў. Калі б яны атрымалі ўсё гэта, то не былі б духоўнымі істотамі. Адзіны інстынкт, які ёсьць у анёлаў, гэта інстынкт спачуваньня. Адзінае

пачуцьцё анёлаў: бясконцае, цяжкае, як купал неба, спачуваньне.

Цяпер анёл пабачыў Талюху, якая абмывала дзіця цёплай вадой і абцірала мяккай флянэлькай. Пасьля ён паглядзеў у пачырванелыя ад напругі вочы Генавэфы.

Ён углядаўся ў падзеі, як у цякучую ваду. Яны не цікавілі яго самі сабою, не абыходзілі, бо ён ведаў, адкуль і куды яны плывуць, ведаў іхны пачатак і канец. Ён бачыў плынь падзеяў, падобных і непадобных адна да адной, блізкіх і аддаленых у часе, падзеяў, якія вынікалі адна з адной альбо былі цалкам незалежныя. Але гэта для яго таксама нічога ня значыла.

Падзеі для анёлаў — гэта нешта накшталт сну ці фільму без пачатку і без канца. Анёлы ня могуць быць у іх уцягнутыя, ім падзеі ні на што не патрэбныя. Чалавек жа навучаецца ад сьвету, ад падзеяў, атрымлівае веды пра сьвет і пра самога сябе, адлюстроўваецца ў падзеях, вызначае свае межы, магчымасьці, дае сабе імя. Анёл нічога не павінен чэрпаць звонку, ён усё пазнае празь сябе, ён зьмяшчае ў сабе ўсе веды пра сьвет і самога сябе — такім стварыў яго Бог.

У анёла няма розуму, падобнага да чалавечага. Ён не разважае, ня робіць высноваў. Ня думае лягічна. Некаторым людзям анёл падаўся б бязглуздым. Але анёл ад пачатку носіць у сабе плод з дрэва пазнаньня, чыстую веду, якую можа ўзбагаціць толькі простае перажываньне. Гэта розум, пазбаўлены разважаньня, а разам з тым памылак і наступнай боязі, розум безь перадзятасьці, якая паходзіць ад хібнага спасьціжэньня. Але, як і ўсе іншыя рэчы, створаныя Госпадам, анёлы

зьменлівыя. Гэта тлумачыць, чаму анёл Місі так часта адсутнічаў менавіта тады, калі быў ёй неабходны.

Анёл Місі, калі яго не было, адводзіў позірк ад зямнога сьвету і глядзеў на іншых анёлаў і іншыя сьветы, вышэйшыя і ніжэйшыя, нададзеныя кожнай рэчы на сьвеце, кожнаму зьверу і расьліне. Ён бачыў велізарную лесьвіцу быцьцяў — нязвычайную спаруду і зьмешчаныя ў ёй Восем Сьветаў, і бачыў Творцу, засяроджанага на стварэньні. Але памыляўся б той, хто падумаў бы, што анёл Місі разглядаў аблічча Госпада. Анёл бачыў больш, чым чалавек, але ня ўсё.

Зьвяртаючыся думкамі да іншых сьветаў, анёл зьцяжкасьцю засяроджваў увагу на сьвеце Місі, які гэтаксама, як і ў іншых людзей і жывёлаў, быў цёмны і поўны пакутаў, як мутная, зарослая раскаю, сажалка.

ЧАС КАЛОСКІ

Тая босая дзяўчына, якой Генавэфа дала капейку, звалася Калоска.

Калоска зьявілася ў Правеку ў ліпені ці жніўні. Людзі далі ёй гэтае імя, бо яна зьбіралая пакінутыя на пожнях каласкі і пякла іх на вогнішчы. Пасьля, восеньню, яна крала бульбу, а калі ў лістападзе палі пусьцелі, пераседжвала халады ў карчме. Часам той-сёй прастаўляў ёй гарэлкі, часам даваў акраец хлеба з салам. Але людзі неахвотныя аддаваць штосьці за нішто, асабліва ў карчме, таму Калоска пачала прадаваць сябе. Нападпітку, разагрэтая гарэлкай, яна выходзіла з мужчынамі на двор і аддавалася ім за колца кілбасы. А таму як яна была адзіная маладая і так лёгка даступная жанчына ў навакольні, мужыкі круціліся вакол яе, як сабакі.

Калоска была дужая і мажная. У яе былі сьветлыя валасы і сьветлая скура, якой ня здолела прыпаліць сонца. Яна заўсёды бессаромна глядзела проста ў твар. Вочы ў яе былі зьлёныя, і адно зь іх зьлёгка ўцякала ўбок. Мужчыны, якія бралі Калоску ў кустах, заўсёды адчувалі сябе ніякавата. Яны зашпільвалі штаны і вярталіся ў духату шынкі з расчырванелымі тварамі. Калоска ніколі не хацела легчы, як Бог загадаў. Яна казалі:

— Чаму я мушу ляжаць пад табой? Я табе роўная.

Яна лічыла за лепшае абAPERціся на дрэва ці драўляную сыяну шынка і закідвала спадніцу сабе на плечы. Яе дупка сьвяцілася ў цемрадзі, як поўня.

Вось так Калоска вывучала сьвет.

Ёсьць два віды навукі. Звонку і знутры. Першы лічыцца найлепшым ці нават адзіным. Людзі вучацца праз далёкія падарожжы, разглядваньне, чытаньне, унівэрсытэты, лекцыі — вучацца дзякуючы таму, што здараецца па-за імі. Чалавек — істота неразумная і мусіць вучыцца. Ён наляпляе на сябе веды, зьбірае іх, як пчала, атрымлівае іх усё больш, выкарыстоўвае і перапрацоўвае. Але тое ўсярэдзіне, што “неразумнае” і патрабуе навучаньня, — яно не зьмяняецца.

Калоска вучылася праз засвойваньне звонку да сярэдзіны.

Веда, якой чалавек хутка абрастае, нічога ў ім не зьмяняе, ці зьмяняе яго толькі вонкава, з выгляду, адно ўбраньне зьмяняе на другое. А вось той, хто навучаецца праз забіраньне ў сябе, перажывае няспынныя зьмены, бо ўвасабляе ў сваёй істоце тое, чаму ён вучыцца.

Так Калоска праз убіраньне ў сябе брудных, сьмярдзючых мужыкоў з Правеку і навакольна рабілася імі, яна бывала п’яная, гэтаксама як яны, гэтаксама як яны перапужаная вайной, гэтаксама як яны распаленая. Мала таго, убіраючы іх у сябе ў кустах за карчмой, Калоска ўбірала ў сябе іхных жонак, іхных дзяцей, іхныя драўляныя, душныя і сьмярдзючыя хаціны вакол Хрушчовай Горкі. У пэўнай ступені яна ўбірала ў сябе ўсю вёску, кожны вясковы боль і кожную надзею.

Такімі былі ўнівэрсытэты Калоскі. А ейным дыплёмам стаўся живот, які ўсё павялічваўся.

Пра лёс Калоскі даведалася памешчыца Папельская і загадала прывесці яе ў палац. Памешчыца паглядзела на той вялікі жывот:

— Днямі ты павінная нарадзіць. Як думаеш пракарміцца? Я навучу цябе шыць і гатаваць. Ты зможаш нават працаваць у пральні. Хто знае, можа, усё добра складзецца, і ты зможаш пакінуць дзіця пры сабе.

Аднак калі памешчыца ўбачыла вочы і бессаромны позірк дзяўчыны, які сьмела перасоўваўся па карцінах, мэблі і абіўцы, яна завагалася. Калі ж той позірк прасьлізнуў па нявінных тварах ейных сыноў і дачкі, яна зьмяніла тон.

— Дапамагаць бліжкім у патрэбе — гэта наш абавязак. Але блізкія мусяць жадаць дапамогі. Я займаюся акурат такой дапамогай. Я ўтрымліваю прытулак у Яшкотлях. Ты можаш аддаць туды дзіця, там чыста і вельмі міла.

Слова “прытулак” прыцягнула ўвагу Калоскі. Яна паглядзела на памешчыцу. Пані Папельская адчула сябе больш упэўнена.

— Я раздаю адзеньне і ежу ў нішчымную пару пераджніва. Людзі ня хочуць, каб ты тут была. Ты правакуеш замяшаньне і разбэшчанасьць нораваў. Ты сябе дрэнна паводзіш і мусіш адсюль сысці.

— А хіба я не магу знаходзіцца, дзе хачу?

— Гэта ўсё маё, гэта мая зямля і мае лясы.

Калоска адкрыла ў шырокай усмешцы белыя зубы.

— Усё тваё? Ты — бедная, дробная, худая сука...

Твар памешчыцы Папельскай застыў.

— Выйдзі, — спакойна сказала памешчыца.

Калоска павярнулася і было чуваць, як яе босыя ногі пляскаюць па паркеце.

— Ты курва, — сказала ёй Франіха, прыбірачка ў палацы, муж якой летам шалеў па Калосцы, і ўдарыла яе па твары.

Калі Калоска, перавальваючыся, ішла па грубым жвіры пад'езнай дарогі, ёй услед з даху засьвісталі цесьляры. Тады яна задзёрла спадніцу і паказала ім голую дупу.

Яна прыпынілася за паркам і хвіліну вырашала, куды ісьці.

З правага боку былі Яшкотлі, зь левага — лес. Яе цягнуў лес. Як толькі яна апынулася сярод дрэваў, адразу ж адчула, што ўсё пахне іначай: мацней, выразней. Яна ішла ў бок пакінутага дому на Выдымачы, дзе часам начавала. Дом застаўся ад нейкага спаленага пасяленьня, цяпер вакол яго рос лес. Яе апухлыя ад цяжарнасьці і сьпёкі ногі не адчувалі цьвёрдых шышак. Каля ракі яна пачула, як разліўся першы, чужы ейнаму целу боль. Паволі яе пачала ахопліваць паніка. “Я памру, я зараз памру, бо няма нікога, хто б мне дапамог”, — спалохана думала яна. Яна стала на сярэдзіне Чорнай і не жадала зрабіць далей ані кроку. Халодная вада абмывала ёй ногі і падчарэўе. З вады яна заўважыла зайца, які хаваўся пад папарацьцю. Пазайздросьціла яму. Ubачыла рыбу, што пятляла паміж каранёў дрэва. Пазайздросьціла ёй. Ubачыла яшчарку, якая запаўзла на камень. І ёй таксама пазайздросьціла. Ізноў адчула боль, гэтым разам мацнейшы, жаклівейшы. “Памру, — падумала яна, — цяпер проста памру. Пачну радзіць і ніхто мне не дапаможа”. Яна хацела легчы ў папараці

над ракой, бо ёй былі неабходныя прахалода і цемрадзь, але насуперак свайму целу пайшла далей.

Разбураны дом на Выдымачы складаўся з чатырох сыценаў і кавалка даху. Унутры ляжаў друг, парослы жыгучкай. Сьмярдзела вільгацьцю. Па сыценах поўзалі сьляпыя сьлімакі. Калоска зрывала вялікія лісты дзядоўніку і высьцілала сабе логвішча. Боль вяртаўся ўсё больш нясьцерпнымі хвалямі. Калі ў адзін момант ён зрабіўся такім, што немагчыма было трываць, Калоска зразумела, што мусіць учыніць нешта, каб выпхнуць яго зь сябе, выкінуць на жыгучку і лісты дзядоўніку. Яна сьціснула зубы і пачала тужыцца. “Боль выйдзе стуль, кудую ўвайшоў”, — падумала Калоска і села на зямлю. Узьняла спадніцу. Не пабачыла нічога асаблівага: сыцяна жывата і сьцёгны. Цела ўсё яшчэ было сьціснутае, замкнёнае. Тады Калоска паспрабавала ў сябе зазірнуць, але ёй перашкаджаў живот. Пальцамі, што дрыжэлі ад болю, яна намацала тое месца, празь якое дзіця мусіла выйсьці зь яе. Кончыкамі пальцаў яна намацвала распухлы сорам, жорсткія лабковыя валасы, але ейная прамежнасьць не адчувала дотыку. Калоска дакраналася да сябе, як да чагосьці чужога, быццам да рэчы.

Боль мацнеў і засьціў розум. Думкі рваліся, быццам сатлелая тканіна. Словы і паняцьці распадаліся, уцягваліся ў зямлю. Набрынялае родамі цела забрала сабе ўсю ўладу. А таму як чалавечае цела жыве вобразамі, яны залілі напаўпрытомны Калосчын розум.

Калосцы здавалася, што яна родзіць у касьцёле, на халоднай падлозе, перад абразамі. Яна чула ціхамірнае гучаньне арганаў. Пасьля ёй здавалася, што яна і ёсьць

тымі арганамі і яна грае, што ў ёй мноства гукаў, і калі яна пажадае, то можа ўсе іх разам зь сябе выгукнуць. Яна адчула сябе ўсёмагутнай і неадольнай. Але адразу яе ўсёмагутнасьць зьнявечыла муха, звычайнае гудзеньне вялікай фіялетавай мухі над ейным вухам. Боль ударыў Калоску з новаю сілай. “Я памру, памру”, — стагнала яна. “Я не памру, не памру”, — стагнала яна праз хвіліну. Пот зьлепліваў ёй павекі і разьідаў вочы. Яна пачала рыдаць. Падпёрлася рукамі і пачала адчайна тужыцца. Пасьля гэтага намаганьня яна адчула палёгку. Нешта хлюпнула і выскачыла зь яе. Цяпер Калоска была раскрытая. Яна асела на лісты дзядоўніку і пачала шукаць сярод іх дзіця, але нічога там не было, толькі цёплая вада. Тады Калоска сабрала ўсе сілы і зноў пачала тужыцца. Яна сыціскала павекі і тужылася. Пераводзіла дых і тужылася. Плакала і глядзела ўгару. Паміж струхлелых дошак віднелася бяхсмарнае неба. І там яна пабачыла сваё дзіця. Дзіця няўпэўнена паднялося і стала на ногі. Яно паглядзела на яе так, як ніхто яшчэ не глядзеў: зь велізарнай, невымоўнай любоўю. Гэта быў хлопчык. Ён падняў зь зямлі галінку, і тая ператварылася ў маленькага вужаку. Калоска была шчаслівая. Яна прылегла на лісты дзядоўніку і правалілася ў нейкую цёмную студню. Вярнуліся думкі, яны спакойна, зграбна праплывалі празь яе розум. “Але ж у доме ёсьць студня. І ў студні ёсьць вада. Я пасялюся ў студні, бо ў ёй прахалодна і вільготна. У студнях гуляюцца дзеці. А сьлімакі знаходзяць зрок. Там дасьпявае збожжа. Мне будзе чым карміць дзіця. Дзе дзіця?”

Яна расплюшчыла вочы і з жахам адчула, што час спыніўся. Што няма ніякага дзіцяці.

Ізноў прыйшоў боль, і Калоска пачала крычаць. Яна крычала так голасна, што аж затрэсьліся сьцены разбуранага дому і перапалашыліся птушкі, а людзі, што грэблі сена на лугах, узьнялі галовы і перажагналіся. Калоска папярхнулася тым крыкам і праглынула яго. Цяпер яна крычала ўнутар, у сябе. Ейны крык быў такі магутны, што живот варухнуўся. Калоска адчула між ног нешта новае і чужое. Яна ўзьнялася на руках і паглядзела ў твар свайму дзіцяці. Ягоня вочы былі балесна сьціснутыя. Калоска патужылася яшчэ раз і дзіця нарадзілася. Трасучыся ад зьнясіленьня, яна паспрабавала ўзяць яго на рукі, але ейныя далоні не траплялі ў той вобраз, які бачылі вочы. Не зважаючы на гэта, яна ўздыхнула з палёгкай і дазволіла сабе сасьлізнуць кудысьці ў цемрадзь.

Калі яна абудзілася, то пабачыла каля сябе дзіця: скурчанае і мёртвае. Яна паспрабавала даць яму грудзі. Яе грудзі былі большыя за дзіця і балесна жывыя. Над ёй кружылі мухі.

Увесь час ад поўдня да вечара Калоска намагалася заахвоціць дзіця да смактаньня. Пад вечар боль вярнуўся і Калоска нарадзіла пасьлед. Потым ізноў заснула. Ува сьне яна карміла дзіця не малаком, а вадой з Чорнай. Дзіця было зданьню, якая сядзе на грудзі і высмоктвае з чалавека жыцьцё. Яно жадала крыві. Сон Калоскі рабіўся ўсё больш неспакойны і цяжкі, але яна не магла ад яго абудзіцца. У ім зьявілася жанчына, велізарная, як дрэва. Калоска бачыла яе дакладна, кожную дэталю яе твару, фрызуры, убраньня. У той жанчыны былі кучаравыя чорныя валасы, як у габрэйкі

з крамы, і незвычайна выразны твар. Калосцы яна зда-
лася прыўкраснай. І Калоска зажадала яе ўсім сваім
целам, але гэта не было тое жаданьне, якое яна ведала,
якое ў нізе жывата, паміж ног; яно выплывала адне-
куль зь сярэдзіны цела, зь месца над жыватом, блізкага
да сэрца. Магутная жанчына нахілілася і пагладзіла яе
па шчацэ. Калоска зблізу паглядзела ёй у вочы і ўбачы-
ла ў іх нешта, пра што да гэтага часу ня ведала і нават
ня думала, што такое існуе. “Ты мая”, — сказала вяліз-
ная жанчына, гладзячы Калоску па шыі і набрынялых
грудзях. Там, дзе ейныя пальцы дакраналіся да Кало-
скі, яе цела рабілася шчасьлівым і несьмяротным. Ка-
лоска ўся, квалачак за квалачкам, аддавалася гэтаму
дотыку. Пасьля вялікая жанчына ўзяла яе на рукі і пры-
туліла да грудзей. Калоска патрэсканымі вуснамі знай-
шла смочку. Яна пахла зьвярынаю поўсьцю, рамонкамі
і рутай. Калоска піла і піла.

У ейным сьне грымнуў гром і раптам яна ўбачыла,
што ўсё яшчэ ляжыць у разбуранай хаце на лістах дзя-
доўніку. Вакол было шэра. Яна ня ведала, ці гэта сьвіта-
нак, ці сутоньне. Другі раз недзе вельмі блізка ўдарыў
пярун і праз сэкунду зь неба абрынулася навальніца,
якая заглушыла наступныя громы. Вада лілася празь
няшчільныя дошкі даху і змывала з Калоскі кроў і пот,
халадзіла распалены лоб, паіла і карміла. Калоска піла
ваду проста зь неба.

Калі ўзышло сонца, яна выпаўзла з халупы і пача-
ла капаць, выцягваючы зь зямлі пераплеценныя карані.
Зямля была мяккая і падатлівая, быццам хацела дапа-
магчы ёй у пахаваньні. На няроўнае дно ямы яна па-
клала цела немаўляці.

Пасьля яна доўга выраўноўвала зямлю на гэтай магілцы, а калі ўзьняла позірк і паглядзела вакол, усё было іншым. Гэта ўжо ня быў сьвет, які складаўся з прадметаў, рэчаў, зьяваў, якія існуюць побач. Цяпер тое, што бачыла Калоска, зрабілася адною камлыгай, адной вялікай жывёлай альбо адным вялікім чалавекам, які ўвасобіўся ў розныя постаці, каб высьпяваць, паміраць і адраджацца. Усё вакол Калоскі было адным целам і яна сама была часткай гэтага вялікага цела — велізарнага і нечувана ўсёмагутнага. У кожным руху, у кожным гуку праяўлялася гэтая магутнасьць, якая адно толькі воляй стварала нешта зь нічога, і зьмяняла нешта ў нішто.

У Калоскі закруцілася галава, і яна абапёрлася рукамі на паваленую сыценку. Само ўгляданьне п'яніла яе, нібыта гарэлка, муціла ў галаве і абуджала недзе ў жываце сьмех. Быццам усё было такім, як заўсёды: за невялічкім зялёным лужком, празь які бегла пяшчаная дарога, рос хваёвы лес, парослы з краю ляшчынаю. Лёгкі ветрык варушыў траву і лісьце, недзе стракатаў конік і гулі мухі. І больш нічога. Але Калоска бачыла цяпер, якім чынам конік павязаны зь небам і што ўтрымлівае ляшчыны пры лясной дарозе. Яна бачыла яшчэ больш. Бачыла сілу, якая пранікае паўсюль, разумела ейную дзейснасьць. Бачыла абрысы іншых сьветаў і іншых часоў, распасьцёртыя над і пад нашым. А таксама бачыла рэчы, якія нельга акрэсьліць словамі.

ЧАС ЗЛОГА ЧАЛАВЕКА

Яшчэ да вайны ў лясах Правеку з'явіўся Злы Чалавек, хоць нехта такі мог бы жыць у тых лясах заўсёды.

Спачатку вясной на Вадзяніцы знайшлі напаўзгнілае цела Броніка Маляка, пра якога ўсе думалі, што ён паехаў у Амэрыку. З Ташава прыбыла паліцыя, агледзела месца і забрала цела на воз. Паліцыянты яшчэ некалькі разоў прыходзілі ў Правек, але нічога з гэтага ня выйшла. Забойцу не знайшлі. Пасьля нехта плявузгнуў, што бачыў у лесе чужога. Той быў голы і зарослы валосьсем, як малпа. Бадзяўся між дрэваў. Тады іншыя згадалі, што таксама знаходзілі ў лесе дзіўныя сьляды — выкапаную ў зямлі яму, адбітак нагі на пяшчанай сьцяжынцы, кінутыя рэшткі зьвяроў. Нехта чуў у лесе выцьцё, страшнае, напаўчалавечае, напаўзвярынае скавытаньне.

І людзі пачалі расказваць, адкуль узяўся Злы Чалавек. Вось жа, да таго, як Злы Чалавек зрабіўся Злым Чалавекам, ён быў звычайным хлопцам, які здзейснiў страшнае злачынства, хоць дакладна невядома, якое.

Няма розьніцы, што гэта было за злачынства, сумленьне грызла яго і не давала ні на хвіліну заснуць, спакутаваны голасам свайго сумленьня, ён уцякаў сам ад сябе, пакуль не знайшоў заспакаеньня ў лесе. Ён бадзяўся па гэтым лесе і ўрэшце заблукаў. Яму здавался,

што сонца танчыць на небе — праз гэта ён страціў кірунак. Ён падумаў, што дарога на поўнач з пэўнасьцю куды-небудзь яго давядзе. Але потым у дарозе на поўнач ён зьняверыўся і рушыў на ўсход зь верай, што на ўсходзе лес некалі скончыцца. І калі ён пайшоў на ўсход, яго зноў пачалі грызці сумневы. Забытаны і няўпэўнены ў правільнасьці кірунку, ён спыніўся. Пасьля зьмяніў намер і вырашыў ісьці на поўдзень, але ў дарозе на поўдзень таксама зьняверыўся і рушыў на захад. І тут выявілася, што ён вярнуўся на месца, зь якога вырушыў — у самую сярэдзіну вялікага лесу. На чацьвёргы дзень ён зьняверыўся ў бакох сьвету. На пяты дзень перастаў давяраць свайму глузду. На шосты дзень забыў, адкуль ён ёсьць і навошта прыйшоў у лес, а на сёмы дзень забыў сваё імя.

І з таго часу ён рабіўся ўсё больш падобным да лясных зьвяроў. Харчаваўся ягадамі і грыбамі, а пасьля пачаў паляваць на маленькіх жывёлаў. Кожны наступны дзень выкрэсьліваў усё большыя фрагмэнты ягонай памяці — розум Злога Чалавека рабіўся ўсё гладчэйшым. Ён забыў словы, бо не карыстаўся імі. Забыў, як маліцца штовечар. Забыў, як распальваць агонь і што зь ім рабіць. Як зашпільваць гузікі паліто і шнураваць боты. Забыў усе вядомыя зь дзяцінства песенькі і ўсё сваё дзяцінства. Забыў твары блізкіх, маці, жонкі, дзяцей, забыў смак сыру, смажанага мяса, бульбы і супу.

Гэтае забываньне трывала шмат год, але ўрэшце Злы Чалавек перастаў быць падобным да таго мужчыны, які ўвайшоў у лес. Злы Чалавек ня быў сабой і забыў, што значыць быць сабой. На ягоным целе пачалі расьці валасы, а зубы ад паяданьня сырога мяса

зрабіліся вострымі і белымі, як зубы зьвера. Цяпер зь ягонага горла выляталі хрыплыя гукі і рохканьне.

Аднойчы Злы Чалавек убачыў у лесе старога, які зьбіраў гальлё, і адчуў, што чалавечая істота яму чужая, нават агідная, і ён падбег да старога і забіў яго. Другім разам ён кінуўся на хлопца, што ехаў на фурманцы. Забіў яго і ягонага каня. Каня зжэр, але чалавека не крануў — мёртвы чалавек быў яшчэ больш агідны, чым жывы. Пасьля ён забіў Броніка Маляка.

Калісьці Злы Чалавек выпадкова дайшоў да ўскрайку лесу і паглядзеў на Правек. Выгляд дамоў абудзіў у ім нейкае няўцямнае пачуцьцё, адначасова жаль і шал. Тады ў вёсцы пачулі страшнае скавытаньне, падобнае да выцьця воўка. Злы Чалавек пастаяў хвіліну на ўскрайку лесу, а пасьля павярнуўся і няўпэўнена ўпёрся рукамі ў зямлю. Ён са здзіўленьнем адчуў, што гэты спосаб перасоўваньня і зручнейшы, і хутчэйшы. Ягонныя вочы, апынуўшыся бліжэй да зямлі, бачылі цяпер больш і дакладней. Яго слабы яшчэ нях лепш расчуваў пахі зямлі. Адзін-адзіны лес быў лепшы за ўсе вёскі, за ўсе дарогі і масты, гарады і вежы. І Злы Чалавек вярнуўся ў лес назаўсёды.

ЧАС ГЕНАВЭФЫ

Вайна нарабіла ў сьвеце непарадку. Згарэў лес на Прыймах, казакі застрэлілі сына Херувімаў, не ставала мужчын, не было каму касіць палі, не было чаго есьці.

Памешчык Папельскі зь Яшкотляў спакаваў манаткі і на некалькі месяцаў зьнік. Пасьля вярнуўся. Казакі абрабавалі ягоны дом і сутарэньні. Выпілі стогадовыя віны. Стары Боскі, які бачыў гэта, казаў, што адно віно было такое старое, што яго краілі штыком, як жэлё.

Генавэфа даглядала млын, пакуль ён яшчэ працаваў. Уставала на досьвітку і сачыла за ўсім. Пільнавала, ці ніхто не спазьніўся на працу. А калі ўсё пачынала працаваць рытмічна і шумна, Генавэфа адчувала, як раптоўна наплывае цёплая, бы малако, хваля палёгкі. Было бясьпечна. Яна вярталася дадому і рабіла сьнядак для Місі.

Увесну сямнаццатага году млын стаў. Не было чаго малоць — людзі зьелі ўсе запасы збожжа. Правеку не ставала знаёмага шуму. Млын быў маторам, які падганяў сьвет, мэханізмам, што прымушаў яго рухацца. Цяпер было чуваць толькі шум Ракі. Яе сіла прамінала дарэмна. Генавэфа хадзіла па пустым млыне і плакала. Яна бадзялася, як прывід, як белая, засыпаная мукой панна. Вечарамі яна сядзела на прыступках дому і глядзела на млын. Ён сьніўся ёй уначы. У снах млын быў караблём зь белымі ветразямі, якія яна бачыла ў кніжках.

У ягоным драўляным корпусе рухаліся туды-сюды велізарныя, тлустыя ад змазкі поршні. Ён дыхаў і сапеў. Зь ягонага нутра шугала гарачынёй. Генавэфа прагнула яго. Яна абуджалася ад такіх сноў спатнелая і неспакойная. Калі ўжо сьвітала, яна ўставала і, прысеўшы за стол, вышывала сурвэтку.

Падчас эпідэміі халеры ў васьмнаццатым годзе, калі зааралі межы вёскі, да млына прыйшла Калоска. Генавэфа бачыла, як яна кружыць вакол, зазірае ў вокны. Выглядала яна зьнясіленай. Была худая і здавалася вельмі высокай. Яе сьветлыя валасы пашарэлі і ўкрывалі плечы, быццам брудная хустка. Адзежа на ёй была падраная.

Генавэфа разглядала яе з кухні, а калі Калоска зазірнула ў акно, адхіснулася. Яна баялася Калоскі. Усе баяліся Калоскі. Калоска была шалёная, а можа, і хворая. Яна вярзла глупствы, праклінала. Цяпер, кружачы вакол млына, яна выглядала, як галодная сука.

Генавэфа паглядзела на абраз Маці Божай Яшкотлеўскай, перажагналася і выйшла з дому.

Калоска павярнулася да яе і Генавэфа скаланулася. Такі страшны позірк быў у гэтай жанчыны.

— Пусьці мяне ў млын, — сказала яна.

Генавэфа вярнулася ў хату па ключ. Бяз словаў адчыніла дзьверы.

Калоска, апярэдзіўшы яе, увайшла ў халодны цень і адразу ўкленчыла, каб сабраць адзінкавыя параскіданыя зярняткі, кавалкі пылу, які раней быў мукой. Яна зграбала худымі пальцамі зярняты і высыпала іх у рот.

Генавэфа ішла за ёй крок у крок. Сагнутая постаць Калоскі зверху выглядала як купка лахманаў. Калі

Калоска насыцілася зернем, яна села на зямлю і пачала плакаць. Сьлёзы сыякалі па яе брудным твары. А яна заплюшчыла вочы і ўсьміхалася. Генавэфе нешта сыціснула горла. Дзе яна жыве? Ці ёсць у яе хто блізкі? Што яна рабіла на Раство? Што ела? Генавэфа пабачыла, якое крохкае цяпер яе цела і згадала Калоску перад вайной. Тады тая была мажнай, прыгожай дзяўчынай. Цяпер Генавэфа глядзела на яе голыя параненыя ногі зь цьвёрдымі, не раўнуючы зьвярыныя кіпцюры, пазногцямі. Працягнула руку да шэрых валасоў. Тады Калоска расплюшчыла вочы і паглядзела проста ў вочы Генавэфы, нават ня ў вочы, а проста ў душу, у самую сярэдзіну. Генавэфа адняла далонь. Гэта не былі вочы чалавека. Яна выбегла на двор і з палёгкай убачыла свой дом, мальвы, сукенку Місі, што мільгацела сярод агрэсту, фіранкі. Яна ўзяла ў хаце бохан хлеба і вярнулася да млына.

Калоска вынырнула зь цемрадзі расчыненых дзвярэй з клуначкам, поўным зерня. Яна паглядзела на нешта за плячыма Генавэфы і яе твар пасьвятлеў.

— Гарэзьніца, — сказала яна Місі, якая падышла да плоту.

— А што з тваім дзіцём?

— Памерла.

Генавэфа на выцягнутых руках падала ёй бохан хлеба, але Калоска падышла да яе вельмі блізка і, беручы бохан, прыпала вуснамі да яе вуснаў. Генавэфа вырвалася і адскочыла. Калоска засьмяялася і паклала бохан у клуначак. Міся пачала плакаць.

— Ня плач, гарэзьніца, твой татка ўжо ідзе да цябе, — вымавіла Калоска і пайшла ў бок вёскі.

Генавэфа церла вусны фартухом так, што яны пачыямнелі.

У той вечар ёй цяжка было заснуць. Калоска не магла памыляцца. Калоска знала будучыню, усе пра гэта ведалі.

І з наступнага дня Генавэфа пачала чакаць. Але ня так, як дагэтуль. Цяпер яна чакала з гадзіны на гадзіну. Клала бульбу пад пярыну, каб хутка не астыла. Слала ложка. Налівала ваду ў міску для галеньня. Раскладала на крэсьле Міхалаву адзежу. Чакала так, быццам Міхал пайшоў у Яшкотлі па тытунь і хутка мусіў вярнуцца.

Яна чакала так цэлае лета, і восень, і зіму. Не аддалялася ад дому, не хадзіла ў касьцёл. У лютым вярнуўся памешчык Папельскі, і млын запрацаваў. Адкуль у яго было збожжа на памол, невядома. А яшчэ ён пазычаў сялянам зерне на пасевы. У Сэрафімаў нарадзілася дзіця, дзяўчынка, і ўсе вырашылі, што гэта прыкмета канца вайны.

Генавэфа мусіла наняць на млын новых людзей, бо шмат тых, хто працаваў раней, з вайны не вярнуліся. Памешчык парэкамэндаваў ёй у памочнікі і кіраўнікі Нядзелю з Волі. Нядзеля быў хуткі і салідны. Ён завіхаўся паміж верхам і нізам, пакрыкваў на мужыкоў. Крэйдаў запісваў на сцяне колькасьць перамеленых мяхоў. Калі на млын прыходзіла Генавэфа, Нядзеля варушыўся яшчэ хутчэй і крычаў яшчэ гучней. Пры гэтым ён пагладжваў малюсенькія вусікі, якія нічым не нагадвалі пышныя вусы Міхала.

Генавэфа неахвотна хадзіла наверх. Толькі ў справах сапраўды неабходных — памылка ў запісах, затрымка машынаў.

Аднойчы, калі яна шукала Нядзелю, то ўбачыла хлопцаў, якія насілі мяхі. Яны былі голыя да поясу, а торсы іх былі запарошаныя мукой, як вялікія калачы. Яны здаваліся аднолькавымі, бо галовы ім засланылі мяхі. Яна ня бачыла ў іх маладога Сэрафіма альбо Малака, толькі мужчынаў. Голыя торсы прыцягвалі ейны позірк, абуджалі неспакой. Яна мусіла адварнуцца і глядзець некуды ў іншы бок.

Аднойчы Нядзеля прыйшоў з габрэўскім хлопцам. Хлопец быў вельмі малады. Выглядаў ня больш чым на сямнаццаць гадоў. У яго былі цёмныя вочы і чорныя кучаравыя валасы. Генавэфа ўбачыла ягоныя вусны — вялікія, прыгожа акрэсьленай формы, цямнейшыя за ўсе тыя, якія знала.

— Я наняў яшчэ аднаго, — сказаў Нядзеля і загадаў хлопцу далучыцца да грузчыкаў.

Генавэфа размаўляла зь Нядзелем няўважліва, а калі ён адышоў, знайшла нагоду, каб застацца яшчэ. Яна бачыла, як хлопец зьняў палатняную кашулю, акуратна склаў і перакінуў праз парэнчы сходаў. Яе ўзрушыў від яго аголенай грудзіны — шчуплай, але ў ладных цягліцах, і смуглявай скуры, пад якой пульсавала кроў і білася сэрца. Яна вярнулася дадому, але з тае пары часта знаходзіла нагоду зайсьці ў браму, дзе прымалі і аддавалі мяхі зь зернем ці мукой. Альбо яна прыходзіла ў час абеду, калі мужыкі спускаліся паесьці. Яна глядзела на іхныя плечы, зацярушаныя мукой, жылістыя рукі і вільготнае ад поту палатно штаноў. Ейны позірк мімаволі шукаў сярод іх таго адзінага, а калі знаходзіў, яна адчувала, як кроў прылівае да твару, як робіцца гарача.

Той хлопец, той Элі — яна чула, як яго звалі — выклікаў у яе страх, неспакой, сорам. Калі яна бачыла яго, сэрца ейнае пачынала біцца і дыханьне прысьпешвалася. Яна намагалася глядзець халодна і абьякава. Чорныя кучаравыя валасы, магутны нос і дзіўныя, цёмныя вусны. Цёмная, пакрытая валасамі сень падпахі, калі ён выціраў з твару пот. Ён пахістваўся, калі ішоў. Некалькі разоў ён сустракаўся зь ёй поглядам і пужаўся, як звер, што падышоў занадта блізка. Нарэшце яны сутыкнуліся ў вузкіх дзвярах. Яна ўсьміхнулася яму.

— Прынясі мне мех мукі ў дом, — сказала яна.

З гэтага часу яна перастала чакаць мужа.

Элі паставіў мех на падлогу і зняў палатняную шапку. Камечыў яе ва ўбеленых далонях. Яна падзякавала, але ён ня выйшаў. Ubачыла, што ён прыкусіў вусны.

— Можа, даць табе кампоту?

Ён пагадзіўся. Яна падала кубак і глядзела, як ён п'е. Ён апусціў доўгія дзявочыя вейкі.

— Я маю да цябе просьбу...

— Я слухаю...

— Прыйдзі вечарам — насячы мне дроваў. Добра?

Ён кінуў галавой і выйшаў.

Яна чакала ўсё папоўдні. Сабрала валасы і паглядзела на сябе ў люстэрка. Пасьля, калі ён прыйшоў, калі сёк дровы, яна вынесла яму кіслага малака і хлеба. Ён прысеў на калоду і зьеў. Яна сама ня ведала, чаму расказала яму пра Міхала, які на вайне. Ён адказаў:

— Вайна скончылася. Усе вяртаюцца.

Яна дала яму мяшэчак мукі. Папрасіла, каб прыйшоў на наступны дзень, а наступным днём папрасіла яго, каб прыйшоў ізноў.

Элі сёк дровы, чысьціў печ, выпраўляў дробныя непаладкі. Яны размаўлялі рэдка і заўсёды на малаважных тэмы. Генавэфа крадком прыглядалася да яго, і чым больш глядзела, тым больш ейны позірк прыцягваўся да яго. Пасьля яна ўжо не магла на яго не глядзець. Яна пажырала яго вачыма. Ноччу ёй сьнілася, што яна кахаецца зь нейкім мужчынам, і гэта быў ня Міхал і ня Элі, а нехта чужы. Яна абуджалася з пачуцьцём забруджанасьці. Уставала, налівала ў міску вады і мыла ўсё цела. Яна хацела забыць сон. Пасьля глядзела ў акно, як работнікі прыходзілі на млын. Яна бачыла, што Элі крадком паглядае на ейныя вокны. Хавалася за фіранку, злавалася на сябе, што сэрца б'ецца, як пасьля бегу. “Я ня буду пра яго думаць, клянуся”, — пастанаўляла яна і бралася за працу. Каля поўдня ішла да Нядзелі, заўсёды выпадкова сустракаючы Элі. Зьдзіўленая ўласным голасам, прасіла яго, каб зайшоў.

— Я сьпякла табе булку, — сказала яна і паказала на стол.

Ён нясьмела сеў і паклаў перад сабой шапку.

Яна села насупраць, гледзячы, як ён есьць. Еў ён асьцярожна і павольна. Белыя дробкі наліпалі на вусны.

— Элі?

— Так? — ёй падняў вочы.

— Табе было смачна?

— Так.

Ён працягнуў далонь праз стол да ейнага твару. Яна хутка адхіснулася.

— Не чапай мяне, — сказала яна.

Хлопец апусьціў галаву. Ягоная далонь вярнулася да шапкі. Ён маўчаў. Генавэфа прысела.

— Скажы, дзе ты хацеў да мяне дакрануцца? — ціха спытала яна.

Ён узняў галаву і паглядзеў на яе. Ёй падалося, што ў ягоных вачах відаць чырвоныя водбліскі.

— Я б дакрануўся да цябе тут, — ён паказаў пальцам месца на сваёй шыі.

Генавэфа працягнула даланёю па шыі, адчула пад пальцамі цёплую скуру і пульсаваньне крыві. Заплюшчыла вочы.

— А пасья?

— Пасья я дакрануўся б да тваіх грудзей...

Яна глыбока ўздыхнула і адкінула галаву.

— Скажы, дзе дакладна.

— Там, дзе самае далікатнае і гарачае... Калі ласка... Дазволь...

— Не, — сказала яна.

Элі падняўся і стаў перад ёй. Яна адчувала ягонае дыханьне, што пахла салодкай булкай і малаком, як дыханьне дзіцяці.

— Табе нельга да мяне дакранацца. Пакляніся сваім Богам, што не дакранешся да мяне.

— Курва, — выціснуў ён зь сябе і кінуў на падлогу зьмятую шапку. Бразнулі дзьверы.

Элі вярнуўся ноччу. Пачуўся далікатны стук. Генавэфа ведала, што гэта ён.

— Я забыў шапку, — сказаў ён шэптам. — Я кахаю цябе. Я клянуся, што не дакрануся да цябе, пакуль ты сама гэтага не захочаш.

Яны ўселіся ў кухні на падлозе. Палосы чырвонага жару ад печы асьвятлялі іх твары.

— Спачатку няхай высветліцца, ці жывы Міхал.
Усё-ткі я — ягоная жонка.

— Я буду чакаць, але скажы, як доўга?

— Ня ведаю. Ты можаш на мяне паглядзець.

— Пакажы мне свае грудзі.

Генавэфа ссунула з плячэй начную кашулю. Чырво-на бліснулі аголеныя грудзі і живот. Яна пачула, як Элі стрымаў дыханьне.

— Пакажы, як ты мяне жадаеш, — шапнула яна.

Ён расшпіліў штаны і Генавэфа ўбачыла ягоны напружаны чэлес. Яна адчула асалоду з тых сноў, асалоду, што была ўвянчаньнем усіх высілкаў, поглядаў і прыспешанага дыханьня. Гэтая асалода была па-за ўсялякім кантролем, яе немагчыма было стрымаць. Тое, што адбылося цяпер, было жахліва, бо больш ужо нічога не магло адбыцца. Вось яна напаўнялася, пералівалася, сканчалася і пачыналася, і адгэтуль усё, што будзе, будзе ніякім і агідным, а голад, што абудзіцца, будзе яшчэ больш магутным, чым калі заўгодна да таго.